

حماسه سرایی در ایران

از قدیمترین عہد تا سنجی قرن پودہم ہجری

تحقیق در کیفیت گویندین و آیات ملی و نظم آہنا بلجات اوستایی
و پہلوی و دری - حماسہای ملی تاریخ و پیش - ہنیا و استاہنہای ملی

— ❦ —

تالیف :
دکتر ذبیحہ صفی
استاد دانشگاه

حق چاپ محفوظ است

تہران : ۱۳۳۳
چاپ پیروز

Scan: <http://www.new.dli.ernet.in/>

PDF: <http://www.KetabFarsi.com>

حماسہ سمرانی در ایران

توضیحات

۱ - بدبختانه نتوانستیم در املاء کلمات پهلوی و اوستایی بحروف لاتین، حروف و علائمی را که مستشرقان معاصر بکار میبرند استعمال کنیم زیرا در چاپخانه از آن علائم و حروف چیزی نداشتند، ازینروی برای نشان دادن:

ا از a

آ از â

باء مجهول یا کسرهٔ ممدود از ê

ش از sh

ژ از j

ج از dj

چ از tch

ضمهٔ ممدود از ô استفاده شده است

تصحیحات

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۷	۲ حاشیه	Virgie	Virgil
۵۰	۱۵	ازیرا	زیرا
۴	۱۶	ست	است
۹۳	۲	وطیشفون	وطیسفون
۱۰۲	۲۱	ابومنصور بن محمد	ابومنصور محمد
۱۰۹	۴	گوشه	کوش
۱۲۰	۴	تر	تر-
۱۲۳	۲۲	زیر	زریر
۱۲۶	۱۳	جز آنکه	جز آنکه
۱۴۹	آخر	دیر گاهی	چند گاهی
۱۵۰	۷	مورت	موروت
۱۸۶	۲	حسن بن احمد	احمد بن حسن
۱۸۹	۵	ارزقی	ازرقی
۱۹۸	آخر	اسکندر	اسکندر
۱۹۹	۱۸	گجستک ملعون	گجستک یعنی ملعون
۲۰۱	۴	قسمتی به	قسمتی از
۲۲۷	۵ حاشیه	E. Barthels	E. Berthels
۴۴	۲۰ حاشیه	الشاهی	الشاهنامه
۲۳۰	۱۰	بهمن	بهمن
۲۳۲	۱۵	می افکنند	می افکنند
۲۳۳	۲۱	بریاست	بریاست
۳۰۴	۹	وشا	وشاه
۳۴۱	۲۰	شکوه	شکوه و
۳۵۴	آخر	محمدو	محمد وزیر
۳۶۳	سر صفحه	حماسه های ملی	حماسه های تاریخی
۳۸۵	۱	-۸	-۷
۳۸۷	سر صفحه	حماسه های تاریخی	حماسه های دینی
۳۸۹	۴	«	«
۴۰۰	۱۶	کلمه است	کلمه است (
۵۰۶	۱۸	شمبران	شمبران
۵۱۶	۵	اورا	افراسیاب را
۵۲۷	۱۲	لوشه	لوشه

فهرست مطالب

فهرست مآخذ

ص: یا - یج

سر آغاز

ص: یط - کب

ص ۱-۲۰

پیش گفتار = ماهیت و کیفیت حماسه

- ۱ - انواع شعر (ص ۲) ۲ - شعر تمثیلی (ص ۲) ۳ - شعر غنائی (ص ۲) ۴ - حماسه (ص ۳)
- ۵ - انواع منظومه های حماسی (ص ۵) ۶ - خصائص منظومه حماسی و عناصر آن (ص ۷) ۷ - منشاء حماسه ملی (ص ۱۳) ۸ - شعر حماسی و شعر غنائی (ص ۱۴)
- ۹ - حماسه در ادبیات عرب (ص ۱۶) ۱۰ - خاتمه (ص ۱۸) مآخذ پیش گفتار (ص ۲۰)

گفتار نخست = تکوین و تدوین حماسه ملی ایران ص ۲۱-۱۱۰

فصل او - نشأت و تکوین حماسه ملی (ص ۲۲-۲۸)

- ۱ - قوم ایرانی (ص ۲۲) ۲ - مهاجرت و جنگ بابومیان (ص ۲۳) ۳ - جنگ با مهاجمان (ص ۲۴) ۴ - روایات و اساطیر کهن (ص ۲۵) ۵ - روایات و اساطیر دینی (ص ۲۶) ۶ - ظهور داستانها و روایات حماسی (ص ۲۶) ۷ - توسعه و کمال اساطیر (ص ۲۷)

فصل دوم - تدوین روایات ملی از قدیمترین عهد تاریخی ایران تا ظهور ادبیات فارسی (ص ۲۹ - ۷۳)

- ۱ - روایات پیش از اوستا (ص ۲۹) ۲ - اوستا (ص ۳۱) ۳ - از اوستا تا ادبیات پهلوی (ص ۳۸) ۴ - روایات ملی و داستانهای حماسی در ادبیات پهلوی (ص ۴۲)
- [یادگار زریر ص ۴۲ - داستان بهرام چوبین ص ۴۳ - کارنامه اردشیر بابکان ص ۴۴ - داستان رستم و اسفندیار ص ۴۴ - داستان پیران ویسه ص ۴۵ - کتاب سکسکین

فهرست مطالب

ص ۴۵ - کتاب پیکار ص ۴۷ - بعضی از کتب متفرق پهلوی ص ۴۷ - کتب مذهبی پهلوی و حفظ روایات قدیم در آنها ص ۵۱ - آیین نامه و گاهنامه ص ۵۶ - کتاب الصور ص ۵۷ | ۵ - خداینامه (ص ۵۸)

فصل سوم - تدوین روایات ملی بزبان فارسی (ص ۷۴-۱۰۹)

۱ - روایات شفاهی و روات بزرگ (ص ۷۴) ۲ - آثار مکتوب (ص ۸۸)
۳ - شاهنامهها (ص ۹۴) | شاهنامه ابوالمؤید بلخی ص ۹۵ - شاهنامه ابوعلی بلخی ص ۹۸
شاهنامه ابومنصور محمد بن عبدالرزاق ص ۹۹ | ۴ - داستانهای منشور حماسی (ص ۱۰۸)

گفتار دوم - آثار حماسی پیش از اسلام ص ۱۱۰-۱۳۸

فصل اول - حماسه در ادبیات اوستایی (ص ۱۱۱-۱۲۰)

۱ - کلیات (ص ۱۱۱) ۲ - یشتها ص ۱۱۲ | مهر یشت ص ۱۱۳ - زامیاد یشت (ص ۱۱۶)

فصل دوم - حماسه در ادبیات پهلوی (ص ۱۲۱-۱۳۸)

۱ - یادگار زریر (ص ۱۲۱) ۲ - کارنامه اردشیر بابکان (ص ۱۳۱)

گفتار سوم - آثار حماسی عهد اسلامی ص ۱۳۹-۳۹۰

فصل اول - بحث در مقدمات (ص ۱۴۱-۱۵۹)

۱ - شکست نظامی و نهضت‌های اجتماعی و سیاسی (ص ۱۴۱) ۲ - میهن پرستی و حفظ آداب و رسوم و مفاخر ملی (ص ۱۵۱) ۳ - غلبه ترکان ، انحطاط حماسه های ملی - ظهور حماسه های تاریخی و دینی (ص ۱۵۴)

فصل دوم - حماسه های ملی (ص ۱۶۰-۳۴۲)

۱ - شاهنامه مسعودی مروزی (ص ۱۶۰) ۲ - گشتاسپنامه دقیقی (ص ۱۶۳)
۳ - شاهنامه فردوسی ص ۱۷۱ | مقدمه در شرح احوال فردوسی از ص ۱۷۱ - نخستین قطعات شاهنامه ص ۱۷۷ - آغاز نظم شاهنامه ص ۱۷۹ - تاریخ ختم شاهنامه ص ۱۸۲ - آشنایی با دربار محمود ص ۱۸۴ - تجدید نظر نهائی ص ۱۹۰ - اصالت روایات و امانت فردوسی ص ۱۹۱ - مآخذ شاهنامه ص ۲۰۴ - موضوع شاهنامه ص ۲۰۶ (۱) - دوره

- اساطیری ص ۲۰۶، ۲ - عهد پهلوانی ص ۲۰۸، ۳ - دوران تاریخی ص ۲۱۱ - اهمیت و مقام شاهنامه، ترجمه ها و تحقیقات ص ۲۱۵ - نفوز شاهنامه در ادبیات جهان ص ۲۲۵ - نفوز شاهنامه در ادبیات فارسی ص ۲۲۷ - خصائص فنی شاهنامه ص ۲۲۹ | ۱ - تکرار و تقلید ص ۲۲۹، ۲ - متناقضات ص ۲۳۰، ۳ - وصف ص ۱۳۱، ۴ - جنگ و لشکر کشی ص ۲۳۲، ۵ - پهلوانان ص ۲۳۴، ۶ - شاهان و شاهزادگان ص ۲۳۷، ۷ - انتقام ص ۲۳۸، ۸ - خوارق عادات ص ۲۳۹، ۹ - زمان و مکان ص ۲۴۰، ۱۰ - زن ص ۲۴۱، ۱۱ - عشق ص ۲۴۴، ۱۲ - جادوی و جادوان ص ۲۴۶، ۱۳ - پیشگویی ص ۲۴۹، ۱۴ - ملل و اقوام ص ۲۵۰، ۱۵ - تقسیمات شاهنامه ص ۲۵۳، ۱۶ - مطالب و پیوند آنها ص ۲۵۴، ۱۷ - اضافات و مبدعات ص ۲۵۷، ۱۸ - زبان و اسلوب ص ۲۶۵.

- ۴ - کرشاسپ نامه (ص ۲۸۳) ۵ - بهمن نامه (ص ۲۸۹) ۶ - فرامرز نامه (ص ۲۹۴)
 ۷ - کوش نامه (ص ۲۹۶) ۸ - بانو گشسپ نامه (ص ۳۰۰) ۹ - برزو نامه (ص ۳۰۳)
 ۱۰ - شهریار نامه (ص ۳۱۱) ۱۱ - آذر برزین نامه (ص ۳۱۵) ۱۲ - بیژن نامه (ص ۳۱۶)
 ۱۳ - لهراسپ نامه (ص ۳۱۷) ۱۴ - سوسن نامه (ص ۳۱۷) ۱۵ - داستان کک کوهزاد
 (ص ۳۱۸) ۱۶ - داستان شیرنگ (ص ۳۲۳) ۱۷ - داستان جمشید (ص ۳۲۳) ۱۸ -
 جهانگیر نامه (ص ۳۲۴) ۱۹ - سام نامه (ص ۳۳۵) خاتمه (ص ۳۴۰)

فصل سوم - حماسه های تاریخی (ص ۳۴۴ - ۳۷۶)

- ۱ - اسکندر نامه ها ص ۳۴۳ | نظامی و اسکندر نامه اوص ۳۴۳ - ۳۵۲، مقلدان
 نظامی ص ۳۵۲ - ۳۵۴ | ۲ - شاهنشاه نامه پاییزی (ص ۳۵۴) ۳ - ظفر نامه (ص ۳۵۴)
 ۴ - شهنشاهنامه تبریزی (ص ۳۵۷) ۵ - کرت نامه ربیعی (ص ۳۵۸) ۶ - سام نامه سیفی
 (ص ۳۵۹) ۷ - بهمن نامه آذری (ص ۳۵۹) ۸ - تمر نامه هانفی (ص ۳۶۰) ۹ - شاهنامه
 هانفی (ص ۳۶۲) ۱۰ - شاهرخ نامه قاسمی (ص ۳۶۳) ۱۱ - شهنامه قاسمی (ص ۳۶۴)
 ۱۲ - جنگنامه کشم (ص ۳۶۶) ۱۳ - جرون نامه (ص ۳۶۹) ۱۴ - شهنشاه نامه صبا
 (ص ۳۷۰) - چند منظومه دیگر (از ص ۳۷۱ تا ۳۷۶)

فصل چهارم - حماسه های دینی (ص ۳۷۷ - ۳۹۰)

- ۱ - خاوران نامه (ص ۳۷۷) ۲ - صاحبقران نامه (ص ۳۷۹) ۳ - حمله حیدری

خ

فہرست مطالب

(ص ۳۷۹) ۴۔ مختارنامہ (ص ۳۸۳) ۵۔ شاہنامہ حیرتی (ص ۳۸۳) ۶۔ غزوانامہ اسیری
 (ص ۳۸۴) ۷۔ کتاب حملہ راجی (ص ۳۸۵) ۸۔ خداوندنامہ (ص ۳۸۵) ۹۔ اردیبہشت
 نامہ (ص ۳۸۷) ۱۰۔ دلگشا نامہ (ص ۳۸۹) ۱۱۔ جنگنامہ (ص ۳۹۰) ۱۲۔ داستان
 علی اکبر (ص ۳۹۰)

گفتار چہارم بنیاد داستانہای ملی ص ۲۹۱-۶۱۳

مقدمہ (ص ۴۹۴-۴۹۶)

فصل اول - شاہان (ص ۴۹۶-۵۴۲)

الف پیشدادیان

(ص ۴۹۶-۴۸۲)

کلمہ «پیشداد» (ص ۳۹۶) ۱۔ گیومرث ، نخستین شاه داستانی ، نخستین بشر
 اوستایی (ص ۳۹۹) ۲۔ هوشنگ (ص ۴۱۱) ۳۔ تهمورث (ص ۴۱۸) ۴۔ جمشید (ص ۴۲۴)
 ۵۔ ضحاک (ص ۴۵۱) ۶۔ فریدون (ص ۴۶۱) ۷۔ ایرج و داستان او با سلم و تور
 (ص ۴۶۹) ۸۔ منوچهر ، آغاز دورہ پهلوانی (ص ۴۷۴) ۹۔ نوذر (ص ۴۷۸) ۱۰۔ زاب
 (ص ۴۸۰) ۱۱۔ کرشاسپ (ص ۴۸۲)

ب = کیان

(ص ۴۸۳ - ۵۴۸)

کیان و هخامنشیان (ص ۴۸۳) جنبہ تاریخی داستان کیان (ص ۴۸۸) - کلمہ
 کی (ص ۴۹۱) - فر کیانی (ص ۴۹۳) ۱۔ کیقباد (ص ۴۹۵) ۲-۵ : کی اپیوہ - کی ارشن -
 کی بیرشن - کی پیشین (ص ۴۹۸) ۶۔ کاوس (ص ۴۹۹) ۷۔ سیاوش (ص ۵۱۰) ۸۔ کیخسرو
 (ص ۵۱۵) ۹۔ کی لهراسپ (ص ۵۲۴) ۱۰۔ کی گشتاسپ (ص ۵۲۷) ۱۱۔ بہمن ، آغاز
 دورہ تاریخی (ص ۵۳۷) ۱۲۔ ہمای (ص ۵۴۲) ۱۳۔ داراب (ص ۵۴۴) ۱۴۔ داراپسر
 داراب (ص ۵۴۵) ۱۵۔ اسکندر (ص ۵۴۶)

ج - اشکانیان و ساسانیان ، نظر اجمالی

ص ۵۴۸ - ۵۵۲

فصل دوم - پهلوانان (ص ۵۵۳ - ۵۹۹)

۱ - پهلوانان سیستان

ص ۵۵۲ - ۵۶۹

در منظومدهای حماسی (ص ۵۵۳) دراوستا (ص ۵۵۵) نریت (ص ۵۵۶) کرشاسپ،

نریمان (ص ۵۵۷) زال (ص ۵۶۰) سیمرغ (ص ۵۶۱) رستم (ص ۵۶۳)

۲ - گاوِه ، درفش گویان ، قارن ، قباد

ص ۵۶۹ - ۵۷۴

گاوِه (ص ۵۶۹) درفش گویان (ص ۵۷۱) قارن (ص ۵۷۳) قباد (ص ۵۷۴)

۳ - پهلوانان اشکانی

ص ۵۷۵ - ۵۸۸

گودرزیان (ص ۵۷۵) فرود (ص ۵۸۱) پلاتان (ص ۵۸۴) میلادیان (ص ۵۸۵)

برزینیان (ص ۵۸۶) فریدونیان (ص ۵۸۷) [زراسب (ص ۵۸۷)، زنگه شاوران (ص ۵۸۷)]

۴ - آرش شواتیر

ص ۵۸۸ - ۵۹۱

روایات مورخین اسلامی (ص ۵۸۸) روایت اوستا (ص ۵۸۹)

۵ - نوذریان

ص ۵۹۱ - ۵۹۳

روایت شاهنامه (ص ۵۹۱) طوس (ص ۵۹۲) گستهم (ص ۵۹۲)

۶ - پهلوانان کیانی

ص ۵۹۳ - ۵۹۹

فریبرز (ص ۵۹۳) زریر (ص ۵۹۴) بستور (ص ۵۹۵) اسفندیار (ص ۵۹۶)

فصل سوم - دشمنان ایران (ص ۶۰۰ - ۶۴۹)

۱ - دیوان

ص ۶۰۰-۶۱۰

۲ - تورانیان

ص ۶۱۰-۶۲۹

توران و قوم تورانی (ص ۶۱۲) پهلوانان و شاهان (ص ۶۱۶) افراسیاب (ص ۶۱۸)

اغریب (ص ۶۲۳) کرسیوز (ص ۶۲۵) ارجاسپ (ص ۶۲۶) خاندان ویسه (ص ۶۲۷)

فهرست ماخذ

- شرح شيخ ابى زكريا يحيى بن على خطيب تبريزى برديوان اشعار الحماسه كرد
آورده ابوتمام حبيب بن اوس الطائى . چاپ مصر . جزء اول
تاريخ ادبيات آلمان تأليف آلفرد بيزه Alfred Biese چاپ مونيخ ج ۱
عنوان Niebelungen
- مروج الذهب مسعودى ، پاریس چاپ باریه دومینار Barbier de Meynard .
التنبیه والاشراف مسعودى چاپ لیدن .
الشاهنامه (مقاله) مجله العلوم ، چاپ مصر سال ۶-۵ (۱۹۳۸) .
دائرة المعارف بریتانیا . عنوان بیوولف Beowulf .
فردوسى (سلسله مقالات) بقلم آقای حسن تقى زاده در سال ۱ و ۲ دوره جدید مجله کاوه
غرد اخبار ملوک الفرس وسیرهم ، ابومنصور الثعالبى چاپ زوتنبرگ Zotenberg
پاریس ۱۹۰۰
میون الاخبار ابن قتیبه دینورى ، چاپ مصر .
آهنگهای موسیقی ایران (مقاله) بقلم آقای سعید نفسی در مجله مهر سال ۳ شماره ۱
مجموعه التوارىخ والقصص . چاپ تهران (بتصحیح مرحوم ملك الشعراء بهار) سال ۱۳۱۸
زمان زردشت (مقاله) بقلم آقای پورداود ، مجله مهر سال اول .
یشتها ج ۱ و ۲ تألیف آقای پورداود
یستنا ج ۱
گاتاها
خرده اوستا
نامه تنسر . چاپ آقای مجتبی مینوی ، تهران .
يك نامه از عهد ساسانیان ، نامه تنسر (مقاله) بقلم آقای جمال زاده در مجله کاوه شماره
۱۱ سال اول دوره جدید
ایران باستانی تألیف مرحوم مشیرالدوله پیرنیا . طهران
الشاهنامه . ترجمه فتح بن على البندارى . با تصحیح ومقدمه دکتر عبدالوهاب عزام
چاپ مصر ۱۹۳۲
دینکرت چاپ پشوتن سنجانا وداراب سنجانا در ۱۹ مجلد .
کنج شایگان - اندرز خسرو کواتان - مادیکان چترنگ چاپ پشوتن دستور
بهرام جى سنجانا . بمبئی ۱۸۸۵

- زات سپرم ، چاپ وست در جزء « کتب مقدس مشرق » ج ۵ قسمت اول
کارنامه اردشیر پاپکان متن پهلوی
نکت الهمیان فی نکت العمیان چاپ مصر
بلوغ الارب فی تاریخ العرب چاپ بغداد
مثنوی مولوی چاپ علاءالدوله
فردوسی (مقاله) بقلم مرحوم ملک الشعراء بهار در مجله باختر شماره ۱۲ سال اول
سیاستنامه نظام الملك چاپ آقای عباس اقبال .
تاریخ بیهقی چاپ مرحوم ادیب پیشاوری ، تهران
الاثار الباقیه ابوریحان بیرونی چاپ زاخاٹو ، لایپزیک
الفهرست ابن الندیم چاپ لایپزیک
تاریخ سنن ملوک الارض والانبیاء حمزة بن الحسن اصفهانی چاپ Gottwald .
تاریخ سیستان طهران ۱۳۱۹ چاپ خاور بتصحیح مرحوم ملک الشعراء بهار
جشن سده (مقاله) بقلم نگارنده این کتاب شماره ۱۲ سال ۲ مجله ایران امروز .
زین الاخبار عبدالرحمن بن ضحاک گردیزی تهران ۱۳۱۵
تاریخ بخارای نرشخی ، بتصحیح آقای مدرس رضوی چاپ تهران .
چهارمقاله نظامی عروضی . چاپ تهران (آقای سیدجلال الدین تهرانی) از روی
نسخه مصحح مرحوم محمد قزوینی
بیست مقاله مرحوم میرزا محمدخان قزوینی (مقاله مقدمه قدیم شاهنامه. با مقدمه
مصحح) ج ۲ ، تهران بسعی و اهتمام آقای عباس اقبال آشتیانی
مقدمه بایسنقری معروف بمقدمه جدید از مقدمه نسخ معمول شاهنامه چاپ هند
کتاب عزرا و کتاب استرا از سلسله کتب مقدس عهد عتیق، ترجمه فارسی چاپ لندن، ۱۹۱۰
ترجمه تاریخ طبری ، ابوعلی محمد بلعمی چاپ بمبئی
قابوسنامه عنصرالمعالی کیکاوس ، چاپ تهران و چاپ اصفهان
تجارب الامم ابوعلی مسکویه چاپ لیدن
اخبار الطوال ابوحنیفه احمد بن داود الدینوری چاپ ولادیمیر گیرگاس -
Vladimir Guirgass لیدن ۱۸۸۸ میلادی .
شاهنامه حکیم ابوالقاسم فردوسی چاپ بمبئی (باهتمام میرزا ابراهیم تاجر شیرازی)
فرهنگ انجمن آرای ناصری . مرحوم هدایت لله باشی .
» جهانگیری جمال الدین حسین انجو
» برهان جامع محمد کریم بن مهدیقلی تبریزی

- جوامع الحكایات ولوامع الروایات عوفی چاپ وزارت فرهنگ (با انتخاب مرحوم ملك الشعراء بهار)
- تاریخ ادبیات ایران تألیف آقای بدیع الزمان فروزانفر (جزو انتشارات بنکاه وعظ وخطابه)
- يك وزیر ایران دوست (مقاله) بقلم آقای نصرالله فلسفی سال ۴ مجله مهر شماره ۱ و ۲
- تاریخ یمینی تألیف ابونصر محمد بن عبدالجبار عتبی ترجمه ابوالشرف ناصح بن ظفر الجرفا دقانی . طهران ۱۲۷۲
- مقاله استاد برتلس E. Berthels در باب حماسه در ایران اسلامی ذیل عنوان ایران در دائرة المعارف اسلامی ج ۳
- مقاله B. Nikitine در باب نشریه مؤسسه خاورشناسان آکادمی علوم روسیه بافتخار فردوسی در سال ۱۹۳۴ از مجله آسیائی ج ۲۲۸ ص ۱۶۲ - ۱۶۴
- شاهنامه و زبان ارمنی (مقاله) بقلم فردريك ماك لر Frédéric Macler از مجله آسیائی مجلد ۲۲۸ ص ۵۴۹ - ۵۵۹
- فردوسی شاعر جهان (مقاله) بقلم آقای سعید نفیسی (فردوسی نامه مهر سال ۱۳۱۳)
- انتقاد دانشمندان اروپائی راجع بفردوسی (مقاله) بقلم مرحوم فاطمه سیاح فردوسی نامه مهر راحة الصدور راوندی چاپ لیدن (۱۹۲۱ میلادی)
- دیوان فرخی ، چاپ طهران بتصحیح مرحوم عبدالرسولی .
- حواشی چهار مقاله بقلم مرحوم میرزا محمد خان قزوینی بر چهار مقاله چاپ لیدن جهانگیر نامه قاسم مادح چاپ بمبئی سال ۱۸۹۲ میلادی .
- داستان كك كوهزاد از ملحقات شاهنامه
- داستان جمشید از ملحقات شاهنامه
- سامنامه خواجهی کرمانی در دو مجلد چاپ خاضع . بمبئی سال ۱۳۱۹ و ۱۳۲۰
- بامقدمه بقلم آقای سعید نفیسی
- روضه الانوار خواجهی کرمانی (مقدمه بقلم آقای حسین مسرور سنغنیار)
- طبقات سلاطین اسلام تألیف استانلی لین پول Stanley Lane Pool ترجمه آقای عباس اقبال آشتیانی چاپ تهران
- معجم البلدان یاقوت حموی چاپ لیدن ج ۲
- دیوان خطی عمیق بخارائی گرد آورده آقای سعید نفیسی
- دیوان منوچهری چاپ تهران .
- کرشاسپنامه اسدی چاپ تهران بتصحیح آقای حبیب یغمائی
- جشن مهرگان (مقاله) بقلم نگارنده در مجله مهر سال اول شماره ۷

- الافغانی ابی الفرج الاصفهانی چاپ مصر مجلدات ۳ و ۴ و ۱۴
 ضحی الاسلام تألیف احمد امین چاپ مصر ج ۱
 شمو بیت فردوسی (مقاله) در فردوسی نامه مهر بقلم نگارنده
 نقابدار خراسان - المقنع (مقاله) بقلم نگارنده در مجله مهر سال چهارم شماره
 ۱۲ و سال پنجم شماره ۱
 کامل التواریخ ابن الاثیر چاپ مصر
 تاریخ الرسل والملوک محمد بن جریر الطبری چاپ لیدن
 بابک خرم دین (مقاله) بقلم آقای سمید نفیسی سال اول مجله مهر
 و فیات الاعیان ، ابن خلکان چاپ مصر
 البدء والتاریخ ، مطهر بن طاهر المقدسی ، پاریس چاپ Huart ج ۳
 دقیقی (مقاله) بقلم آقای تقی زاده مجله کاوه شماره ۴ - ۵ سال اول
 سخن و سخنوران ، آقای بدیع الزمان فروزانفر ج ۱ و ۲
 فردوسی (مقاله) ترجمه از برون مجله کاوه شماره ۳۶ سال اول
 تاریخ ادبیات ایران تألیف آقای دکتر رضا زاده شفق تهران
 تذکره هفت اقلیم امین احمد رازی نسخه خطی
 رساله للبیرونی فی فهرست کتب محمد بن زکریا الرازی چاپ پول کسراوس .
 پاریس ۱۹۳۶
 مجله دانشکده ادبیات تبریز سال سوم
 تحفه سامی ، سام میرزا پسر شاه اسمعیل صفوی نسخه خطی
 مجمع الفصحاء رضاقلیخان هدایت ۲ مجلد چاپ تهران
 تذکره الشعراء دولت شاه سمرقندی چاپ برون
 لباب الالباب عوفی چاپ برون ۲ مجلد
 تاریخ گزیده چاپ برون ، لندن
 نظامی ، مقاله استاد برتلس در دائره المعارف اسلامی ج ۳
 اسکندرنامه نظامی (شرفنامه و اقبالنامه) چاپ مرحوم وحید دستگردی ، تهران
 مثنوی و مثنوی گویان ایران - بقلم مرحوم محمد علی خان تربیت مجله مهر سال پنجم
 پنج کلید امیر خسرو دهلوی نسخه خطی
 خردنامه اسکندری نورالدین عبدالرحمن جامی نسخه خطی
 شهنامه قاسمی چاپ بمبئی
 فهرست کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار ج ۲ تألیف آقای ابن یوسف شیرازی
 جنگنامه کشم اثر قدری چاپ Luigi Bonelli (ایتالیا سال ۱۸۹۰)

- جرون نامه قدری نسخه عکسی از روی نسخه بریتیش میوزیوم متعلق به آقای عباس اقبال آشتیانی
- شهنشاه نامه فتحعلی خان صبای کاشانی چاپ بمبئی
- جارجنامه ملا فیروز بن کاوس چاپ بمبئی
- میکادونامه میرزا حسین علی شیرازی چاپ هند
- قیصرنامه مرحوم ادیب پیشاوری
- سالار نامه چاپ شیراز ۱۳۱۶ قمری .
- آتشکده آذربیکدلی چاپ بمبئی
- حبیب السیر جزء سیم ج ۳
- حملة حیدری باذل نسخه خطی
- کتاب حملة ملابمانعلی متخلص بهراجی چاپ ایران سال ۱۲۷۰
- خداوند نامه فتحعلی خان صبای کاشانی نسخه خطی
- اردیبهشت نامه شمس الشعراء سروش اصفهانی نسخه خطی
- جنگنامه آتشی چاپ تهران .
- تذکره انجمن خاقان تألیف فاضل خان گروسی نسخه خطی
- تاریخ طبرستان و رویان سید ظهیرالدین مرعشی
- تاریخ روابط ایران و اروپا در دوره صفوی ج ۱ تألیف آقای نصرالله فلسفی
- کاوه و درفش کاویانی (مقاله) بقلم اوسکار مان O. Mann در شماره اول سال اول مجله کاوه
- مجالس المؤمنین قاضی نورالله شوشتری
- دائرة المعارف بزرگ La Grande Encyclopédie ۱۶-۲۰-۲۶-۲۸
- مقالات ذیل :
- حماسه (L'épopée) بقلم V. Gardillon و Ch. Le Goffic
- حماسه در هند ج ۱۶ و ج ۲۰ بقلم Sylvain Lévi
- حماسه در یونان ج ۱۶ « A. Walz
- رامایانا ج ۲۸ « A. Feucher
- راما « « «
- حماسه ملی ایران ج ۲۶ « C. Huart
- حماسه (L'épopée) ج ۲۶ « Marcel Braunschvig
- همر ج ۲۰ « Paul Giqueaux
- Jules Mohl: Le Livre des Rois, Tom I, Paris 1838
- Benveniste: Ayâtkâr i Zarirân (Journal asiatique, Tom CCXX, 1932)
- Henri Massé: Firdousi et l'épopée nationale, Paris 1935

- Jules Bloch: *Vrtra et vrthragha* (J. as. T. CCXXVIII)
d'après Benveniste et L. Renou, Paris 1934.
- Marquart: *Êrânshahr*, Berlin 1901
A Catalogue of the provincial Capitals of
Êrânshahr, edited by G. Messina, Roma 1931
- Minorsky: Art. Tûrân, *Encyclopédie de L'Islam*,
- E. W. West: Notes sur quelques petits textes Pehlvis,
La Muséon VI 236-272
The Sacred Books of the East, Vol. XXXVIII,
parth. IV and XLVII parth. V.
- Pahlavi Literature im Grundriss der Iranischen
Philologie B. II. Strassburg 1896-1904
- The Book of the Mainyo i khard. The
Pazand and Sanskrit texts, London and
Stuttgart 1871.
- Selection of Zâd-Sparam. SBE. V. Parth 1,
P. 153-187
- Anquetil du Perron: *Zend-Avesta*, Vol. II Paris 1771.
- Barthélemy: *Artâ vîrâf Nâmak* ou Livre d' *Ardâ vîrâf*
Paris 1887
- Ervard Tahmuras Dinshaji Anklesaria:
Great Bundahish, Bombay 1908
- Larousse de XXème siècle, Art. épopée
- R. P. Halleck: Halleck's new English Literature 1913 P.
24-31
- Abel Hovelacque: *la Linguistique*, Paris 1881.
L'Avesta, Zoroastre et le Mazdéisme, Paris 1880,
- J. Darmesteter: *Points de Contact entre le Mahâbhârata*
et le Shâh-Nâmah, Paris 1887.
Etudes iraniennes 2 vols. Paris, 1883.
Le Zend-Avesta 3 Vols. Paris 1892-1893
Lettre de Tansar au Roi de Tabaristan
(*Journal asiatique* Série IX T. III)

- Spiegel:** Eranische Alterhumskunde Leipzig 1871-1878
- Nöldeke:** Das Iranische Nationalepos, Zweite Auflage,
Berlin und Leipzig 1920
Geschichte der Perser und Araber zur Zeit
der Sassaniden, Leyden 1879
- C. de Harlez:** Avesta, livre sacré du zoroastrisme, Paris
1881
- Hérodote:** (L'Histoire d') traduc. de Legrand, Paris
1932 et de Larcher, Paris 1855
- Christensen:** Etudes sur le Zoroastrisme de la Perse
antique Kopenhagen 1928
Les Types du premier homme et premier
roi dans l'histoire légendaire des Iraniens
Stockholm et Leide 1917-1934
Les kayanides, Kopenhagen 1932
Les gestes des Rois dans les traditions
de L'Iran antique, Paris 1936
- E. Browne:** A Literary History of Persia, 2 Vols.
- C. Huart:** Art. Firdousi (Encyclopédie de L'Islam, T. II.)
- H. Ethé:** Neupersische Literature im Grundriss, B. II,
Firdousi als Lyriker, München 1872-1873
- Sachau and H. Ethé:**
Catalogue of the Persian, Turkish, Hindu-
tâni and Pushtu Manuscripts in the Bodleian
Library, Part. I, Oxford 1889
- Gaston Wiet:** Art. Firdousi (J. as. Tom. CCXXVII. 1935)
- Ch. Bérizé:** Art. Rostomiani (J. as. Tom. CCXXVIII)
- Charles Rieu:** Catalogue of the Persian Manuscripts in the
British Museum, Vol. II, London 1881
Supplement of the Catalogue of the Persian
Manuscripts in the British Museum, London
1895
- E. Blochet:** Catalogue des Manuscrits persans de la
Bibliothèque nationale, Tom. III 1928
Lexique des Fragments de L'Avesta, Paris
1900

- Le Comte de Gobineau: Histoire des Perses d'après les auteurs orientaux, grecs et Latins, T. I
Paris 1869.
Mélanges asiatiques, Vol. VI.
- Geiger: Aogemadaëtha, 1878.
- Hetrel: Achaemeniden und Kayaniden, Leipzig, 1924
- Hertzfeld: Art in Modi Memorial Volume, Bombay 1930.
Archäologische Mitteilungen aus Iran,
Berlin 1929-1930.
- Benveniste: The persian Religion according to the Chief
Creek Texts, Paris 1929.
- Justi: Geshichte Irans im grundriss der Iranischen
philologie, II Band.
- Sir Coyajee: The House of Gotarzes: a Chapter of
Parthian History in the Shahnameh,
(Journal and proceedings Asiatic Society
of Bengal, New Series, Vol XXVIII, 1932, N.1)
- Modi : Asiatic Papers, Bombay 1905
- Andreas : Die vierte Ghâthâ

ای نام تو بهترین سر آغاز
بی نام تو نامه کی کنم باز

سر آغاز

مللی که سالیان دراز در ناحیتی زیسته‌اند و با حوادث آسان و دشوار برابر گشته و فتحها و پیروزیها بر دست ایشان رفته و شکستها بدانان رسیده است، ناگزیر داستانها و سرگذشتها از پهلوانیهای پهلوانان و آزار مهاجمان و تعدی متعدیان و جهانگشایی جهانگشایان دریاد ایشان خواهد ماند که در حقیقت خاطراتی از پدید آمدن و استوار شدن مبانی ملیت آنهاست و از همین خاطر است که چون برگردیم هم آیند داستانهایی که نماینده عظمت و جلال قوم و جانفشانیها و فداکاریهای اوست پدید می‌آید و زبان بزبان و سینه بسینه می‌گردد و با گذشت روزگار و تو اثر ایام بجانب کمال و توسعه و ترقی می‌رود تا سر انجام بدست شاعری استاد و توانا و وطن دوست رسد و او از مجموع آنها و با بهری از آنها منظومه‌یی عظیم و جاودانی پدید آورد. چنین منظومه‌یی را که مشتمل بر افکار پهلوانی و آثار شجاعت و مفاخر قوم است منظومه حماسی و فخرمانی خوانند و از این منظومه است که آثار جلال و نبوغ و قوت قوم و زیبایی و شکوه زبان و ادب وی آشکار است و بهمین سبب اکنون ناقدان سخن بمنظومهای حماسی بیش از همه آثار ادبی توجه می‌کنند و شعر حماسی را بر دیگر انواع شعر برتری میدهند.

در شناختن خصائص نژادها و ملل جهان و چگونگی مدنیت و مجاهدات و رنجهای ایشان در تکوین تمدن و ملیت و نیز در معرفت بقوه خیال و فکر و درجه استعداد آنها، منظومهای حماسی یکی از بهترین وسایل تحقیق است و ازینروی بر هر ملتی تحقیق در داستانها و منظومهای حماسی خود و یافتن ریشه و بنیاد آنها واجب است خاصه که حماسه ملی عاده مبتنی بر بسیاری از حقایق تاریخی و تحقیق در آنها وسیله اطلاع بر سرگذشت هر ملت در قدیمترین ایام زندگی است.

خوشبختانه ایرانیان پس از هندوان قدیمترین قوم آریاییینند که از ایشان آثار حماسی زیبا بلمهجات مختلف (اوستایی - پهلوی - فارسی) برجای مانده و بعضی از آن آثار بزعم ناقدان بزرگ جهان در شمار مهمترین منظومه‌های حماسی عالم درآمده و با خود بزرگترین منظومه حماسی دنیا است اما با این حال و با آنکه از دیرباز هر ایرانی صاحب‌دل و سخن شناس بسیاری از ابیات گشتاسپنامه و شاهنامه و کرشاسپنامه و دیگر آثار حماسی ایران را بر صحیفه دل نگاشته است، تا امروز کسی را سودای تحقیق در این منظومها و اصل روایات و منشاء داستانهای حماسی و سرگذشت شاهان و پهلوانانی که در حماسه ملی ما هستند در دل نگذشت و این باب ناگشاده ماند.

نزدیک بیست سال پیش محقق دانشمند آقای حسن تقی‌زاده که تحقیقات وی بزبان فارسی مشهور و معروف محققان است در مقدمه احوال فردوسی چند صحیفه‌یی در نهایت تحقیق و استقصاء و با توجه بکتاب معروف تئودور نلدکه^۱ بنام «حماسه ملی ایران»^۲،

در این باب نگاشت اما سخن وی بیشتر بی‌بحث در کتبی که مقدمه ظهور شاهنامه استاد ابوالقاسم فردوسی در زبان فارسی است، مقصود گشت و فی الحقیقه در آن مقالات فاضلانه تنها جزئی از اجزاء موضوع (یعنی بحث در حماسه ملی ایران) مشروح افتاد و مابقی چون بموضوع تحقیق نویسنده (بیان احوال و آثار فردوسی) بستگی نداشت متروک ماند. نگارنده از آنروز که نزدیک ده سال پیش بر اثر برخی مطالعات و تحقیقات باوستا راه جست و بمطالعات فاضلانه محققان اوستا شناس پی برد و در اصل داستانهای اوستا بمحقق و تتبع پرداخت بر آن شد که میان داستانهای اوستا و شاهنامه بمقایسه می پردازد و وجوه ارتباط و پیوستگی آنرا بدست آورد. البته مطالعه و تحقیق در این باب مستمر و بردوام بود اما هیچگاه مطالب شتی که در ذهن گرد میآمد بر اوراق و صحایف مسطور نمی افتاد تا در اوایل سال هزار و سیصد و هژده که پایان کار حقیر در دوره دکتری ادبیات فارسی بود، پیشنهاد تعیین موضوع رساله بی از جانب دانشگاه تهران بنگارنده شد و من نوترین و مهمترین موضوعی را که شایسته تحقیق یافتم بحث در حماسه های ملی ایران بود.

اما از همان آغاز امر بردشواری کار و سختی و درازی راه آگاه بودم و میدانستم تحقیق و استقصاء در این باب برنجهای و بیداریها و مرارتها باز بسته و از عقبات این راه هائل خستگیها پدیدار است و باید صحایف بیشمار در این باب از بیاض بسواد آید. با اینحال دل بدریا زدم و مردانه در این راه دشوار قدم نهادم و موضوعی برگزیدم که کار تحقیق در آن از حد رساله دکتری درمیگذرد و بکتابی عظیم میرسد.

اشکال بزرگ کار من در آنست که: روایات و منظومهای حماسی همواره از قدیمترین ایام تمدن هر قوم آغاز میشود و از نیروی قدیمترین عناصر تاریخی و ماقبل تاریخ حیات هر ملت در آن وجود دارد و بر محقق است که برای یافتن این عناصر تحقیقات خود را از آن ایام کهن آغاز کند و تحول و تکامل و تغییر و تبدیل روایات و ورود عناصر جدید را در آن دنبال نماید و اندیشه را از خلال قرون و اعصار مبهم و تاریک و حوادث پیچ در پیچ و وقایع نامعلوم بگذراند و آنگاه از این سفر دراز ارمغانها با خویش همراه آورد تا بکار فهم حقیقت هر منظومه ملی آید و وسیله آشنایی واقعی خواننده بسا اصل و اساس روایات و داستانهای آن گردد (داستانها و روایاتی که بظاهر از مقوله خرافات و اوهام است اما در حقیقت مطالبی تاریخی و واقعی است که با گذشت روزگار و توالی ایام و تواتر اعوام بدین صورت درآمده).

اطلاع بر این عناصر مختلف تاریخی و داستانی و جدا کردن آنها از یکدیگر و بحث در منشاء هر داستان و مبداء هر روایت و پیدا کردن زمان ایجاد داستانها و بدست داشتن موازینی برای نقد اشعار حماسی و تمییز نیک از بد آنها خود محتاج اطلاعات جداگانه بیست که نویسنده یا باید قبلا از آنها مطلع باشد و یا هنگام کار و مطالعه از آنها آگاهی یابد. فی المثل بحث در منظومهای حماسی ایران علاوه بر اطلاع از زبان و ادبیات فارسی نیازمند اطلاعات دقیق از ادبیات پیش از اسلام خاصه ادبیات اوستایی و پهلویست و چون عالی ترین تحقیقات را در این باب باید در آثار محققان اروپایی جست،

پس اطلاع از يك يا چند زبان اروپایی و ادب آنها نیز برای مرد محقق لازم است گذشته از این دریافتن ارزش منظومهای حماسی هر کشور مستلزم اطلاع و آگاهی از منظومهای حماسی ملل دیگر جهانست، اگر چه موجز و مختصر باشد؛ از مقایسه شاهنامه با بهترین آثار حماسی ملل جهان مانند «رامایانا» و «مهابهارت» متعلق بهندوان و «ایلیاد» و «ادیسه» یونانیان و امثال اینها ارزش و اهمیت این شاهکار جاوید زبان فارسی دریافته میشود و بنابراین مطالعه بعضی از این آثار نیز بر کسی که قدم در این راه مینهد واجب و ضرور است.

با اطلاع از این مقدمات و مطالعه مختصری در اصل کتاب دامنه کار و زحمت در تحقیق این موضوع دشوار و مفصل برخوردارند آشکار میشود و درمی یابد که من با بضاعت مزجات و گرفتاریهای بسیار تا چه درجه در این کار شکر فرنج برده ام علی الخصوص که کتب و وسائل تحقیق و مطالعه در ایران عزیز مادیرباب و در بعض موارد نایابست.

اما با تمام این احوال با زحمات متمادی نگارنده و باوریهای بعضی از دوستان و دانشمندان در تشجید خاطر و عاریت دادن کتب، و استفاده از کتب و وسایلی که شخصاً تهیه کردم و یا از دیرباز در اختیار خود داشتم: دشوارها آسان شد و درهای تحقیق بر من گشاده گشت و سرانجام این کار عظیم بیابان رسید و کتابی مفصل در این باب پرداخته آمد که با سستی و حقارت خود در زبان فارسی تازگی دارد و در عین نقص مستعد کمال است.

مطالب این کتاب بدین صورت منظم گشت که هر يك از موضوعات کلی را به گفتاری اختصاص دادم و آنگاه آن موضوع کلی و عظیم را بچند فصل و هر فصل را بچند عنوان تقسیم کردم تا هم مطالعه و فهم مسائل برخوردارند آسان باشد و هم نگارش موضوع برای نگارنده بوضعی بهتر تیسیر پذیرد.

پیش از ورود بمباحث اصلی مقدمه ای بر این کتاب در باب حماسه و ماهیت آن و چگونگی اشعار حماسی - و تحقیق در مهمترین منظومهای حماسی ملل جهان نگاشته شده است تا حقیقت حماسه چنانکه ناقدان و محققان معاصر می اندیشند آشکار شود.

در نخستین گفتار کتاب از تکوین حماسه و روایات و افکار حماسی در ایران و تدوین آنها از قدیمترین ایام تاریخی سخن میرود. این گفتار بسه فصل منقسم میشود: فصل اول در تکوین روایات ملی و حماسی - فصل دوم در تدوین روایات و داستانها از قدیمترین ایام تاریخی تا ظهور ادبیات فارسی - فصل سوم در تدوین روایات ملی بزبان فارسی.

در گفتار دوم از آثار حماسی پیش از اسلام یعنی یشتها و ایاتنکار زریران و کارنامه اردشیر بابکان سخن رفته و در ارائه وجوه قرابت ایاتنکار زریران با گشتاسپنامه دقیقی و کارنامه اردشیر باداستان اردشیر در شاهنامه، سعی شده است.

موضوع **گفتار سوم** تحقیق در منظومه های حماسی ایران در عهد اسلامی یعنی مهمترین ادوار حماسه سرایی در ایرانست. در این باب پس از تحقیق اوضاع اجتماعی ایران بعد از غلبه عرب و تسلط ترکان و ارتباط آن اوضاع با ظهور حماسه های ملی و دینی و تاریخی، سه فصل بزرگ به عنوان حماسه های ملی - حماسه های تاریخی - حماسه های دینی آمده و نزدیک به تمام آثار حماسی ایران از انواع سه گانه مذکور مشروح افتاده است.

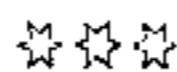
گفتار چهارم کتاب مختص است به بنیاد داستانها یعنی تحقیق در داستان شاهان و پهلوانان و منشاء روایات و افسانه های ملی از اوستا تا کتب تاریخی و داستانی پهلوی و عربی و فارسی. در این گفتار ریشه داستانها و اسامی داستانی در قدیمترین روایات و آثار حماسی ایران یعنی ادبیات اوستایی و پهلوی جست و جو می شود و منشاء هر داستان و زیاده و نقصانهایی که در دو لهجه مذکور و ادبیات فارسی در آنها امیافته مورد فحص و تحقیق قرار می گیرد. این گفتار سه فصل بزرگ دارد: فصل اول شاهان - فصل دوم پهلوانان - فصل سوم دشمنان ایران (دیوان - تورانیان - رومیان - تازیان).

امید می رود که با این بحث مفصل یکی از مباحث مهم ادبیات فارسی تا درجه بی روشن گردد و از این راه خدمتی بایران و ایرانیان صورت گیرد.

این خدمت اگرچه ناچیز و حقیر است اما چون از صدق نیت و صراح عقیدت انجام یافته شایسته آنست که مطمئن نظر فاضلان واقع شود و با نقد و بر شمردن معایب آن کاری که من آغاز کرده ام ختام پذیرد و حقی که آزاده مردانی چون دقیقی و فردوسی و اسدی برگردن ما دارند گزارده آید.

تهران . اسفند ماه ۱۳۲۱

ذبیح الله صفا

بعد از آنکه نسخ چاپ اول این کتاب قریب بدو سال پیش بکلی نایاب شد نگارنده قصد تجدید طبع آن کرد و بهمین سبب در برخی موارد از طبع اول که لازم میدانست تجدید نظرهایی نمود و مطالبی تازه که بعد از طبع نخستین بدست آمده بود بر کتاب افزود و بهمت آقای جعفری مدیر نگاه مطبوعاتی امیر کبیر که محرض مؤلف در چاپ ثانوی کتاب بوده است بتجدید طبع آن همت گماشت و در عین حال برای رفع قیصه پی که در چاپ اول بود فهرست اسامی اشخاص و کتب و اماکن و قبایل را هم برای طبع اضافه کرد. امید است که این طبع با مزایایی که دارد مقبول نظر اصحاب علم و فرهنگ افتد و بر زلات مؤلف بیخشانند. بومه

تهران ۱۵ مهر ماه سال ۱۳۴۴ شمسی هجری

پیشگفتار

ماهیت و کیفیت حماسه

۱ - انواع شعر ۲ - شعر تمثیلی ۳ - شعر
غنائی ۴ - حماسه ۵ - انواع منظومه‌های
حماسی ۶ - خصائص منظومه حماسی و
عناصر آن ۷ - منشاء حماسه ۸ - شعر
حماسی و شعر غنائی ۹ - حماسه در ادبیات
عرب ۱۰ - خاتمه